TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINING REPRODUKTIV VA IJODIY KOMPONENTLARI O‘RTASIDAGI SAMARALI O‘ZARO BOG‘LIQLIKNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Rashidxon Uulu Atabek
ORCID: 0009-0009-3327-4909
Email: atabekrashidxonugli@gmail.com
Turan Unternatioanl University o‘qituvchisi,
Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24125158

ANNOTATSIYA. Mazkur paragrafda talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy komponentlari o‘rtasidagi samarali bog‘liqlikni tashkil etish metodikasi asoslangan. Reproduktiv faoliyat ijodkorlikning antitezi emas, balki uning bilimiy bazasi ekanligi, ularning nisbati esa yagona foiz bilan emas, talabaning tayyorgarligiga qarab dinamik belgilanishi ko‘rsatilgan. Mustaqil ishni tashkil etishning besh bosqichi (diagnostik-epistemik yo‘naltirish, reproduktiv tayanchni barqarorlashtirish, transformativ ko‘prik, kreativ konstruksiyalash, epistemik verifikatsiya va refleksiya), topshiriqlar zanjiri, epistemik verifikatsiya protokoli, besh komponentli mezonlar tizimi va to‘rt darajali analitik rubrika ishlab chiqilgan. Metodikaning samarali ishlashi bilan bog‘liq pedagogik shartlar va yordamni adaptiv kamaytirish tamoyili asoslangan.
Kalit so‘zlar: mustaqil ish, reproduktiv va ijodiy komponentlar, transformativ topshiriq, epistemik verifikatsiya, scaffolding, analitik rubrika, refleksiya.

АННОТАЦИЯ. В данном параграфе обоснована методика организации эффективной взаимосвязи репродуктивного и творческого компонентов самостоятельной работы студентов. Показано, что репродуктивная деятельность не является антитезой творчества, а выступает его знаниевой базой, а их соотношение определяется не единым процентом, а динамично, с учётом подготовленности студента. Разработаны пять этапов организации самостоятельной работы (диагностико-эпистемическая ориентация, стабилизация репродуктивной опоры, трансформативный мост, креативное конструирование, эпистемическая верификация и рефлексия), цепочка заданий, протокол эпистемической верификации, пятикомпонентная система критериев и четырёхуровневая аналитическая рубрика. Обоснованы педагогические условия эффективности методики и принцип адаптивного сокращения помощи.
Ключевые слова: самостоятельная работа, репродуктивный и творческий компоненты, трансформативное задание, эпистемическая верификация, scaffolding, аналитическая рубрика, рефлексия.

ABSTRACT. This section substantiates a methodology for effectively linking the reproductive and creative components of students’ independent work. It shows that reproductive activity is not the antithesis of creativity but its knowledge base, and that their proportion should be set dynamically according to students’ preparedness rather than as a single fixed percentage. The study develops a five-stage procedure (diagnostic-epistemic orientation, stabilizing the reproductive foundation, a transformative bridge, creative construction, and epistemic verification with reflection), a chain of interconnected tasks, an epistemic verification protocol, a five-component criteria system and a four-level analytic rubric. It also substantiates the pedagogical conditions for the methodology’s effectiveness and the principle of adaptively reducing instructor support.
Keywords: independent work, reproductive and creative components, transformative task, epistemic verification, scaffolding, analytic rubric, reflection.

KIRISH

Reproduktiv komponent talabaning ilgari o‘zlashtirilgan bilimlarni qayta tiklashi, asosiy tushunchalarni tanishi va izohlashi, o‘rganilgan algoritm yoki amaliy harakatni namuna asosida bajarishi, faktlar va tushunchalar o‘rtasidagi mavjud bog‘lanishlarni saqlab qolishi bilan tavsiflanadi. Bunday faoliyatni “past darajadagi” yoki metodik jihatdan ikkinchi darajali faoliyat sifatida baholash to‘g‘ri emas. Xotiradan faol qayta chaqirish — retrieval practice — uzoq muddatli eslab qolish bilan birga bilimni turli vaziyatlarda qayta qo‘llash imkoniyatini ham yaxshilashi mumkin; Roediger va Butler tahlilida qayta chaqirish amaliyoti oddiy qayta o‘qishga nisbatan uzoq muddatli saqlashni kuchaytiruvchi mexanizm sifatida tavsiflangan.

Demak, reproduktiv mustaqil ishning didaktik funksiyasi faqat “eslab qolish” bilan chegaralanmaydi. U talabaning predmetga oid bazaviy tushunchalar apparatini, amaliy algoritmlarini, tipik yechim modellarini va keyingi ijodiy faoliyat uchun zarur bilim resurslarini barqarorlashtiradi.

Kreativlikning komponential nazariyasida ham yangi va vazifaga mos ijodiy mahsulotning vujudga kelishi uchun soha bo‘yicha bilim va malaka — domain-relevant skills — asosiy tarkibiy qismlardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Ya’ni bilimdan xoli “sof ijodkorlik” pedagogik ma’noda barqaror model bo‘la olmaydi: original g‘oyaning predmetga mosligi va ilmiy asoslanganligini aniqlash uchun talaba avvalo ushbu sohaning tushunchalari, qonuniyatlari va mezonlarini egallagan bo‘lishi zarur.

Ijodiy komponent esa o‘zlashtirilgan bilimni yangi kontekstda qayta tashkil qilish, muammoning alternativ talqinlarini ishlab chiqish, gipoteza ilgari surish, bir nechta yechim yaratish, mavjud modelni takomillashtirish, yangi metod yoki mahsulot loyihalash, qarama-qarshi dalillarni hisobga olib mualliflik pozitsiyasini asoslash kabi faoliyatlarda namoyon bo‘ladi. Amabile konsepsiyasida ijodiy natija bir vaqtning o‘zida yangilik va maqsadga muvofiqlikni talab qiladi; demak, talabalar mustaqil ishida kreativlikni faqat noodatiy fikr bildirish bilan tenglashtirish metodologik jihatdan yetarli emas. Yangilik predmetga oid mezonlarga javob berishi, dalillar bilan asoslanishi va vazifa maqsadiga xizmat qilishi kerak.

Bu jihatdan reproduktiv va ijodiy komponentlar o‘rtasidagi eng muhim metodik bo‘g‘in transformativ-produktiv faoliyat hisoblanadi. Ushbu oraliq zonada talaba tayyor bilimni aynan takrorlamaydi, lekin hali mutlaqo mustaqil yangi mahsulot ham yaratmaydi; aksincha, u bilimni qayta tuzadi: tushuntiradi, taqqoslaydi, umumlashtiradi, analogiya topadi, noto‘g‘ri yechimni tahlil qiladi, tugallanmagan namunani yakunlaydi, o‘rganilgan usulni o‘zgartirilgan sharoitda sinab ko‘radi. Aynan mana shu bosqich reproduktiv bilimning kreativ resursga aylanishini ta’minlaydi.

Mustaqil ish talabaning pedagogik yordamsiz va mutlaqo yolg‘iz ishlashini anglatmaydi. Self-directed learning bo‘yicha tizimli tahlillar samarali mustaqil ta’lim uchun avtonomiya bilan bir qatorda scaffolding, maqsadga muvofiq strategiyalar, o‘z-o‘zini baholash, feedback, texnologik resurslar, avvalgi bilim va metakognitiv ko‘nikmalar zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun tadqiqotimizda mustaqillik yordamning yo‘qligi bilan emas, yordamning asta-sekin tashqi boshqaruvdan talabaning ichki boshqaruviga o‘tishi bilan tavsiflanadi.

Shu sababli reproduktiv va kreativ topshiriqlar nisbati barcha talabalar uchun qat’iy bir xil, masalan “50 foiz reproduktiv – 50 foiz ijodiy” tarzda belgilanishi metodik jihatdan maqsadga muvofiq emas. Optimal nisbat dinamik bo‘lib, talabaning tayyorgarlik darajasi, topshiriq murakkabligi, mavjud bilimlarning yetarliligi va rejalashtirilayotgan ta’lim natijasiga qarab o‘zgarishi kerak.

METODLAR

Mazkur fikr o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish nazariyalari bilan ham uyg‘un. Panadero tomonidan tahlil qilingan SRL modellarida rejalashtirish, strategiyani tanlash, faoliyat jarayonini monitoring qilish va natijani refleksiv baholash muvaffaqiyatli o‘qish faoliyatining integral qismi sifatida qaraladi. Universitet talabalari uchun o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganishga qaratilgan dasturlarni tahlil qilgan meta-tadqiqotlar ham bunday tayyorgarlik akademik natija, strategiyalar va motivatsiyani yaxshilashini ko‘rsatadi.

Shu tariqa, reproduktiv va ijodiy komponentlar o‘rtasidagi bog‘liqlik quyidagi funksional munosabat asosida tushuntiriladi: reproduktiv o‘zlashtirish → bilimni anglangan holda qayta tiklash → transformativ qayta ishlash → yangi vaziyatga transfer → ijodiy konstruksiyalash → epistemik tekshirish → refleksiv qayta qurish.

Bunda oxirgi bosqich yana reproduktiv komponentga yangi, yuqoriroq sifatdagi bilim bazasini qaytaradi. Demak, bog‘lanish chiziqli emas, balki siklik-spiralsimon xarakterga ega: talaba yaratgan yangi bilim mahsuloti epistemik tekshiruvdan o‘tgach, uning keyingi mustaqil ijodiy faoliyati uchun yangi tayanch bilimga aylanadi.

Taklif etilayotgan metodikani amaliyotga tatbiq etish uchun talabalar mustaqil ishi beshta o‘zaro bog‘langan bosqich asosida tashkil etiladi(1-jadval). Mazkur bosqichlar qat’iy bir martalik chiziq emas; diagnostika va epistemik monitoring natijasiga qarab talaba oldingi bosqichga qaytishi yoki ayrim bosqichlarni tezroq o‘tishi mumkin.

1-jadval.

Mustaqil ishi beshta o‘zaro bog‘langan bosqichlari

Metodik bosqich	Yetakchi faoliyat	Reproduktiv–ijodiy nisbatning funksiyasi	Epistemik ta’minot	Kutiladigan mahsulot
Diagnostik-epistemik yo‘naltirish	avvalgi bilimni aniqlash, maqsad qo‘yish	individual start nuqtasini belgilaydi	epistemik maqsad va mezonlarni aniqlash	ish rejasi, bilim xaritasi

Reproduktiv tayanchni barqarorlashti-rish	qayta chaqirish, namuna, algoritm, asosiy tushunchalar	kreativ faoliyat uchun predmet bazasini yaratadi	manba va aniqlik nazorati	konspekt emas, strukturali tayanch model
Transformativ ko‘prik	taqqoslash, self-explanation, analogiya, xato tahlili, o‘zgartirilgan vazifa	reproduksiyani yangi vaziyatga o‘tkazadi	“nega?”, “qaysi dalil?”, “qaysi shartda?” savollari	qayta tuzilgan bilim mahsuloti
Kreativ konstruksiya-lash	muammo, loyiha, gipoteza, alternativ yechim	shaxsiy yangi mahsulotni yuzaga keltiradi	yangilik + moslik + dalillanganlik	loyiha, model, metod, konsepsiya
Epistemik verifikatsiya va refleksiya	o‘z-o‘zini baholash, peer review, dalillarni tekshirish, korreksiya	reproduktiv va kreativ komponentlarni yangi siklga birlashtiradi	maqsad–mezon–dalil–jarayon auditi	takomillashtirilgan yakuniy mahsulot va refleksiv hisobot

Diagnostik-epistemik yo‘naltirish bosqichi. Ushbu bosqichda o‘qituvchi talabaning avvalgi bilimlarini faqat reyting bali bilan emas, balki topshiriqni bajarish uchun zarur tayanch bilim va strategiyalarning mavjudligi jihatidan aniqlaydi. Diagnostika qisqa retrieval-topshiriq, tushunchalar xaritasi, vaziyatli masala, “bilaman — aniqlashtirishim kerak” matritsasi yoki muammoli savol yordamida amalga oshirilishi mumkin. Maqsad talabaning “bilim zaxirasi” bilan bir qatorda uning o‘z bilimiga bergan bahosining real holatga mosligini ham aniqlashdir.

Talabaga shu bosqichdayoq “topshiriqni bajaring” deyish bilan cheklanilmaydi; quyidagi to‘rt masala ochiq ko‘rsatiladi: nima yaratiladi; nima uchun yaratiladi; sifat qanday mezon bilan aniqlanadi; xulosaning ishonchliligi qanday tekshiriladi. Bu o‘quv topshirig‘ini epistemik topshiriqqa aylantiradi.

Reproduktiv tayanchni barqarorlashtirish bosqichi. Mazkur bosqich “matnni o‘qib konspekt yozing” tipidagi passiv faoliyatga tenglashtirilmaydi. Uning yetakchi vositalari — xotiradan qayta tiklash, asosiy tushunchalarni izohlash, namunaviy yechimni tahlil qilish, algoritmni mustaqil qayta qurish, tayyor misolga self-explanation berish, manbadagi da’vo va dalilni ajratish.

Bu yerda muhim metodik shart mavjud: reproduktiv topshiriq talabaning nusxa ko‘chirishiga emas, xotiradan tiklashi va tushuntirishiga qaratilishi kerak. Masalan, “maqoladan ta’rifni ko‘chirib yozing” o‘rniga “manbani yopgan holda tushunchaning muhim belgilarini yozing, so‘ng original manba bilan solishtirib xatolarni belgilang va nima sababdan xato qilganingizni tushuntiring” shakli samaraliroq epistemik struktura yaratadi. Bu holatda reproduktiv faoliyatning o‘zida monitoring va refleksiya paydo bo‘ladi.

Transformativ ko‘prik bosqichi metodikaning eng muhim qismi sanaladi. Chunki reproduktiv va kreativ komponentlarning uzilishi ko‘pincha aynan oraliq operatsiyalar yetishmasligidan kelib chiqadi. Talabaga bir kuni ta’riflarni o‘rganish, keyingi kuni esa birdan “ijodiy loyiha yarating” vazifasini berish bilimning transferini avtomatik ta’minlamaydi. Transformativ topshiriq reproduktiv bilim strukturasining ayrim elementlarini saqlab qolgan holda vaziyat, shart, kontekst, taqdim etish usuli yoki yechim mezonini o‘zgartiradi.

Mazkur bosqich uchun quyidagi metodlar ayniqsa maqsadga muvofiq: tugallanmagan namunani davom ettirish; bir necha yechimni taqqoslash; xatoli namunani diagnostika qilish; “agar ... o‘zgarsa nima bo‘ladi?” tipidagi variation-topshiriqlar; analogik transfer; nazariy tushunchani real vaziyat bilan izohlash; qarama-qarshi misol keltirish; tushunchalar o‘rtasidagi sababiy bog‘lanishni asoslash; berilgan yechimga alternativ yo‘l topish.

Talaba “bu qadam nimaga kerak?”, “qaysi prinsip asosida shu yechim tanlangan?”, “ushbu qoida boshqa vaziyatda ham amal qiladimi?” savollariga javob berganda, u tayyor namunaning yuzaki ko‘rinishini emas, uning ichki sababiy strukturasini o‘zlashtiradi.

Kreativ konstruksiyalash bosqichida o‘qituvchi topshiriqning yechim maydonini ochadi. Bitta oldindan belgilangan to‘g‘ri javob o‘rniga talaba bir nechta asoslangan variant ishlab chiqishi, mavjud muammoni qayta formulalashi, yangi loyiha yaratishi yoki o‘z modelini taklif qilishi kerak. Biroq erkinlik “istalgan javob to‘g‘ri” degan relativizmga aylanmasligi zarur. Kreativ mahsulot uchun oldindan kelishilgan epistemik ideallar — fan nuqtayi nazaridan to‘g‘rilik, dalilga moslik, yangilik, funksionallik va izchillik — saqlanadi.

Ijodiy topshiriq “ijodiy fikrlang” ko‘rsatmasi bilan chegaralanmasligi lozim. U kamida uch elementni o‘z ichiga oladi: ochiq muammo; variant yaratish imkoniyati; tanlangan variantni mezon va dalillar bilan himoya qilish talabi. Ana shunda ijodiy komponent epistemik xarakter kasb etadi.

Epistemik verifikatsiya va refleksiya bosqichida talaba tayyorlagan mahsulotga “yakunlangan ish” sifatida emas, tekshirilishi va takomillashtirilishi kerak bo‘lgan epistemik obyekt sifatida qaraydi. Talaba manbalarni qayta ko‘radi, dalil-xulosa munosabatini tekshiradi, qarama-qarshi fikrlarni qidiradi, o‘zining dastlabki rejasini yakuniy natija bilan taqqoslaydi va zarur tuzatishlar kiritadi.

Ushbu bosqichda o‘zaro baholash ham qo‘llanilishi mumkin, lekin baholash mezonlari bo‘yicha talabalar oldindan tayyorlanishi zarur.

Barcha bosqichlar uchun umumiy metodik sikl quyidagicha ifodalanishi mumkin:
diagnostika → epistemik maqsad qo‘yish → reproduktiv tayanch → transformativ topshiriq → yordamni adaptiv kamaytirish → kreativ mahsulot yaratish → dalil va manbalarni verifikatsiya qilish → o‘z-o‘zini va o‘zaro baholash → korreksiya → yangi kontekstga transfer.

Mazkur siklda talaba faoliyatining mustaqilligi har bir navbatdagi bosqichda oshadi, o‘qituvchining to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqaruvi esa “javobni berish”dan “epistemik shartlarni loyihalash va sifatli feedback berish” funksiyasiga o‘tadi.

Taklif qilinayotgan metodikaning amaliy birligi sifatida alohida topshiriq emas, balki o‘zaro bog‘langan topshiriqlar zanjiri olinadi. Bunda birinchi topshiriq natijasi keyingi topshiriq uchun axborot yoki faoliyat resursiga aylanishi lozim. Agar reproduktiv va ijodiy topshiriqlar bir-biridan mavzu, material yoki mezon jihatidan uzilib qolsa, ularning metodik bog‘lanishi yuzaki bo‘lib qoladi.

Shuning uchun topshiriqlar zanjiri “bir epistemik obyektning murakkablashib boruvchi qayta ishlanishi” tamoyili asosida tuziladi. Masalan, talaba birinchi bosqichda muayyan pedagogik konsepsiyaning asosiy qoidalarini tiklaydi; ikkinchi bosqichda shu konsepsiyani boshqa konsepsiya bilan taqqoslaydi; uchinchi bosqichda uni real pedagogik vaziyatga qo‘llaydi; to‘rtinchi bosqichda mazkur konsepsiyadan foydalanib o‘z metodik yechimini yaratadi; beshinchi bosqichda yaratilgan yechimni ilmiy manbalar va belgilangan mezonlar asosida tekshiradi. Quyidagi matritsa(2-jadval) metodikaning amaliy konstruksiyasi sifatida taklif qilinadi.

2-jadval.

Metodikaning amaliy konstruksiyasi

Daraja	Mustaqil ish namunasi	Talaba bajaradigan kognitiv harakat	Epistemik savol	O‘qituvchi yordami
Reproduktiv	tushunchalarni xotiradan tiklash; algoritmni qayta bajarish	tanish, qayta chaqirish, takrorlash	“Manbada bu qanday asoslangan?”	yuqori
Reproduktiv-konstruktiv	namunani izohlash, self-explanation	bog‘lash, tushuntirish	“Nega aynan shunday?”	o‘rtacha-yuqori
Transformativ	shartni o‘zgartirib bajarish, taqqoslash, xato tahlili	qayta tuzish, transfer	“Qaysi shart o‘zgarsa natija o‘zgaradi?”	o‘rtacha
Produktiv-kreativ	muammoga bir nechta yechim	generatsiya, tanlash	“Qaysi yechim yaxshiroq va nima uchun?”	past
Kreativ-epistemik	loyiha, model, metodika, tadqiqot taklifi	yaratish, argumentlash, verifikatsiya	“Yangilik va ishonchlilik qanday isbotlanadi?”	minimal/ fasilitativ

Mazkur matritsadagi yordam darajasi mexanik tarzda kamaytirilmaydi. Talaba transformativ bosqichda qiyinchilikka uchrasa, unga oldingi namunaga qaytish, qo‘shimcha retrieval topshirig‘ini bajarish yoki self-explanation promptidan foydalanish imkoniyati beriladi. Aksincha, reproduktiv bosqich vazifalarini oson bajarayotgan talaba uchun ortiqcha misollarni takrorlash o‘rniga yordam qisqartiriladi va ochiq topshiriq erta beriladi.

Misol sifatida “Talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish” mavzusi olinganda, reproduktiv topshiriq quyidagicha ifodalanishi mumkin: talaba normativ va ilmiy manbalar asosida “mustaqil ta’lim”, “mustaqil ish”, “o‘zini o‘zi boshqarib o‘rganish”, “epistemik nazorat” tushunchalarining mazmuniy belgilarini aniqlaydi, manbani yopgan holda ularni qayta tiklaydi, keyin birlamchi matn bilan solishtirib xatosini qayd etadi.

Transformativ topshiriqda talaba uch xil mustaqil ish variantini — masalan, referat, case va mini-loyihani — bir xil o‘quv natijasiga erishish nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. U “qaysi topshiriq ko‘proq qayta tiklashni, qaysi biri transformatsiyani, qaysi biri kreativ konstruksiyani talab qiladi?” savoliga mezonlar asosida javob beradi. Keyin referat topshirig‘ini faqat ma’lumot to‘plash vazifasidan reproduktiv–ijodiy integratsiyalashgan vazifaga qayta loyihalaydi.

Masalan, an’anaviy: “Mavzu bo‘yicha referat tayyorlang” ko‘rsatmasi o‘rniga quyidagi strukturadan foydalanish mumkin: “Uchta ilmiy manbada masalaga berilgan ta’riflarni aniqlang → ularni xotiradan qayta ifodalang → umumiy va farqli belgilarni ajrating → mualliflarning yondashuvlari orasidagi qarama-qarshilikni aniqlang → o‘zingizning ishchi ta’rifingizni ishlab chiqing → ishchi ta’rifingizning har bir muhim belgisi qaysi dalil yoki manbaga tayanishini ko‘rsating → alternativ ta’rifga nisbatan afzalligini asoslang.”

Birinchi ikkita amal reproduktiv, uchinchi va to‘rtinchi amallar transformativ, beshinchi amal kreativ, oltinchi va yettinchi amallar esa epistemik-verifikatsion xarakterga ega. Shunday qilib, bitta mustaqil ishning o‘zida komponentlar ketma-ketligi va o‘zaro aloqadorligi yuzaga keladi.

Kreativ topshiriqda talaba, masalan, “3 kreditli pedagogika modulida mustaqil ishlarning reproduktiv va kreativ komponentlarini muvozanatlashgan holda tashkil qilish mikro-modelini ishlab chiqing” vazifasini bajaradi. Normativ jihatdan bir kredit o‘rtacha 25–30 soatga teng, bakalavriat yuklamasining 50–60 foizi mustaqil ishga to‘g‘ri kelishi belgilanganligi sababli talaba taklif qilayotgan topshiriqlar tizimi vaqt resurslari bilan ham asoslangan bo‘lishi lozim.

Epistemik verifikatsiya topshirig‘i sifatida esa quyidagi protokoldan foydalanish taklif etiladi(3-jadval).

3-jadval.

Epistemik verifikatsiya topshirig‘i

Tekshiruv yo‘nalishi	Talabaning o‘ziga beradigan savoli
Epistemik maqsad	Men aslida nimani bilish, tushunish yoki yaratishni maqsad qilgan edim?
Manba	Asosiy da’volarim qaysi ishonchli manbalarga tayanadi?
Dalil	Keltirilgan dalil aynan shu xulosani qo‘llab-quvvatlaydimi?
Muqobil fikr	Mening yechimimga qarshi qanday asosli pozitsiya mavjud?
Yangilik	Men mavjud bilimni shunchaki qayta ifodaladimmi yoki uni transformatsiya qildimmi?
Maqsadga muvofiqlik	Yangi g‘oyam qo‘yilgan vazifani amalda hal qiladimi?
Korreksiya	Peer review yoki o‘z-o‘zini baholashdan keyin nimani o‘zgartirdim?

Mazkur protokol mustaqil ishni “topshirish” paradigmasidan “bilim mahsulotini yaratish va tekshirish” paradigmasiga o‘tkazadi.

Metodikada raqamli ta’lim resurslaridan foydalanilganda ham xuddi shu prinsip saqlanadi. Talaba qidiruv tizimi, elektron kutubxona yoki sun’iy intellekt yordamida tezkor axborot olishi mumkin, biroq bunday axborotning mavjudligi epistemik jihatdan asoslangan bilimga teng emas. Ko‘p hujjatli raqamli muhitga bag‘ishlangan zamonaviy tadqiqotlarda manbalarni tanlash, manba kompetentligi va ishonchliligini baholash, qarama-qarshi da’volarni solishtirish, bir necha manbadagi dalilni integratsiya qilish va xulosaning ishonchlilik darajasini nazorat qilish talab etilishi ko‘rsatiladi.

Taklif etilgan “javobni berish”dan “epistemik shartlarni loyihalash va sifatli feedback berish” metodikasining samaradorligini faqat yakuniy baho yoki to‘g‘ri javoblar soni asosida aniqlash yetarli emas. Chunki tadqiqot predmeti aynan reproduktiv va ijodiy komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi bo‘lgani uchun diagnostika talaba nimani eslab qolgani bilan birga, o‘zlashtirilgan bilimni qanday transformatsiya qilgani,

qanday yangi mahsulot yaratgani va bu mahsulotni epistemik jihatdan qay darajada asoslaganini ham ko‘rsatishi lozim.

Shu munosabat bilan tadqiqotda baholashning besh komponentli mezonlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi(4-jadval).

4-jadval.

Baholashning besh komponentli mezonlar tizimi

Mezon	Asosiy indikatorlar	Mazmuni
Reproduktiv-kognitiv	aniqlik, to‘liqlik, terminologik to‘g‘rilik, algoritmni egallash	tayanch bilimning barqarorligi
Transformativ	taqqoslash, izohlash, analogiya, transfer, sababiy bog‘lanish	bilimning qayta strukturali ishlanishi
Kreativ	variantlar soni va sifati, originallik, muammoga moslik, yangi mahsulot	bilimni yangi shaklda konstruksiyalash
Epistemik	manba sifati, dalil-xulosa mosligi, asoslash, qarshi dalilni hisobga olish	yaratilgan bilim mahsulotining ishonchliligi
Refleksiv-regulyativ	rejalashtirish, monitoring, o‘zini baholash, feedback asosida tuzatish	mustaqil faoliyatni boshqarish

Reproduktiv-kognitiv mezon bo‘yicha yuqori natija talabaning ma’lumotni ko‘p miqdorda qayta aytishi bilan emas, zarur tushunchalar va proseduralarni aniq va funktsional tarzda qayta tiklashi bilan belgilanadi.

Transformativ mezon reproduktiv va kreativ komponentlar o‘rtasidagi “ko‘prik”ning holatini ko‘rsatadi. Talaba bilimni yangi shartga o‘tkaza olsa, bir konsepsiyani ikkinchisi bilan bog‘lay olsa, noto‘g‘ri yechim sababini tushuntirsa yoki tayyor algoritmni o‘zgartirilgan vaziyatga moslashtirsa, uning faoliyati sof reproduksiya chegarasidan chiqqan hisoblanadi.

Kreativ mezonda originallikning o‘zi yetarli indikator sifatida olinmaydi. Kreativ mahsulot original va ayni paytda vazifa maqsadiga adekvat bo‘lishi lozim. Bu talab kreativlikning nazariy ta’riflaridagi “novel and appropriate” mantig‘iga asoslanadi.

Refleksiv-regulyativ mezon talabaning faqat mahsulotini emas, mustaqil ish jarayonini boshqarish qobiliyatini aks ettiradi.

Baholashni to‘rt darajali analitik rubrika asosida amalga oshirish mumkin(5-jadval).

5-jadval.

Baholashni to‘rt darajali analitik rubrikasi

Daraja	Faoliyat tavsifi
Reproduktiv daraja	bilimni asosan namuna va ko‘rsatma asosida tiklaydi; yangi vaziyatga transfer cheklangan; dalillash ko‘proq tayyor manbaga bog‘liq
Reproduktiv-transformativ daraja	bilimni izohlaydi, taqqoslaydi va o‘zgartirilgan vaziyatda qo‘llay boshlaydi; ayrim mustaqil xulosalar mavjud
Produktiv-kreativ daraja	bir nechta yechim ishlab chiqadi, o‘z qarorini tanlaydi, yangi mahsulot yaratadi; dalillarni faol qo‘llaydi
Kreativ-epistemik daraja	original va maqsadga muvofiq mahsulot yaratadi, manba va dalillarni tanqidiy tekshiradi, alternativ pozitsiyani hisobga oladi, feedback asosida mahsulotini mustaqil qayta quradi

Tajriba-sinov bosqichida mazkur rubrikaning metodik ishonchliligini ta’minlash uchun indikatorlarning mazmuniy validligi pedagogika va ta’lim metodikasi bo‘yicha ekspertlar yordamida tekshirilishi, bir xil talabalar ishlarini kamida ikki ekspert mustaqil baholashi va baholovchilararo moslik aniqlanishi maqsadga muvofiq.

Bunda rubrika faqat yakuniy nazorat instrumenti emas, balki epistemik scaffold sifatida qo‘llanadi. Dastlab mezonlarning har biri o‘qituvchi tomonidan tushuntiriladi va namuna ustida qo‘llanadi. Keyingi topshiriqlarda talaba rubrika asosida o‘z ishini mustaqil baholaydi, so‘ngra tengdosh ekspertiza qiladi, oxirgi bosqichda esa mezonlarning ayrimlarini talabalar o‘zlari aniqlashlari mumkin. Shu tariqa tashqi baholash standarti asta-sekin talabaning ichki epistemik standartiga aylanadi.

Feedback ham shu maqsadga xizmat qilishi kerak. U “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” yoki faqat ball berish bilan chegaralanmasdan, uch savolga yo‘naltiriladi: maqsad nima edi? talaba hozir qayerda? keyingi sifat

bosqichiga qanday o‘tadi? Shu bois metodikada feedback reproduktiv xatoni tuzatishdan kreativ mahsulotni qayta loyihalashgacha bo‘lgan feed-up – feedback – feed-forward mantiqida tashkil etiladi.

Natijada baholash jarayoni ham reproduktiv va ijodiy faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlikning bir qismiga aylanadi: talaba avval mezonni o‘zlashtiradi, uni o‘z mahsulotiga tatbiq qiladi, aniqlangan nomuvofiqlik asosida mahsulotni qayta quradi va shu orqali yangi bilim hosil qiladi.

Taklif qilinayotgan metodikaning samarali ishlashi bir nechta o‘zaro bog‘liq pedagogik shartlarga asoslanadi. Birinchi shart — reproduktiv faoliyatning maqsadli va funksional bo‘lishi. Talabaga keyingi topshiriqda kerak bo‘lmaydigan katta hajmdagi materialni mexanik yodlash topshirig‘i berilishi reproduktiv va kreativ komponentni birlashtirmaydi. Reproduktiv material keyingi transformativ yoki kreativ topshiriqning real resursi bo‘lishi kerak. Shuning uchun “nimani qayta tiklash kerak?” savoli “bu bilim keyingi ijodiy harakatda qayerda ishlatiladi?” savoli bilan bir vaqtda hal qilinadi.

Ikkinchi shart — transformativ topshiriqlar qatlamining mavjudligi. Metodik tizimda tayyor bilimdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ochiq loyiha vazifasiga o‘tish o‘rniga self-explanation, partial problem, analogiya, taqqoslash, xato tahlili va variation-topshiriqlari kiritiladi.

Uchinchi shart — ijodiy erkinlik va epistemik chegaralarning uyg‘unligi. Talaba yechim usuli, shakli va g‘oya yo‘nalishini mustaqil tanlashi mumkin, ammo ilmiy xulosa dalilsiz, manbasiz yoki predmetning asosiy mezonlariga zid bo‘lishi mumkin emas. Demak, pedagog ijodkorlik uchun “erkin maydon” yaratish bilan birga uning ilmiy sifatini belgilaydigan epistemik standartlarni ham aniqlashtiradi.

To‘rtinchi shart — xatoga o‘rganish resursi sifatida munosabat. Agar talaba har bir mustaqil topshiriqda xatodan qochishga majbur qilinsa, u tayyor algoritmni takrorlashga intiladi va kreativ tajriba kamayadi. Shu sababli ijodiy bosqichning ayrim topshiriqlarida xato jazolanadigan hodisa emas, balki tahlil qilinadigan epistemik signal bo‘lishi lozim. Biroq bu “har qanday xato foydali” degani emas; produktivlik xato keyinchalik tahlil, konsolidatsiya va to‘g‘ri bilim bilan bog‘langandagina yuzaga keladi.

Beshinchi shart — o‘qituvchi yordamining adaptiv kamayishi. Dastlab o‘qituvchi epistemik maqsad, manba, topshiriq strukturasini va baholash mezonlarini aniq belgilaydi. Talaba kompetentligi oshgani sari qadamlar, namunalar va promptlar qisqaradi; buning o‘rniga ochiq savollar va tanlov ko‘lami ortadi.

Oltinchi shart — individual va ijtimoiy epistemik regulatsiyaning birligi. Mustaqil ishning yakuniy javobgarligi talabaning o‘ziga tegishli bo‘lsa-da, bilimni tekshirish dialogik faoliyat orqali kuchaytirilishi mumkin. Shuning uchun mustaqil ish tarkibiga peer review, argumentatsion dialog va kichik ekspert guruhlari kiritilishi mustaqillikka zid emas; aksincha, ular talabaning o‘z mahsulotiga tashqi epistemik nuqtayi nazardan qarashiga yordam beradi.

Yettinchi shart — refleksiyaning alohida “yakuniy savol” emas, butun siklga singdirilishi. Har bir topshiriqda talaba qisqa epistemik iz qoldiradi: qaysi manbani tanladi, nimaga tanladi, qayerda qiyinchilik bo‘ldi, qaysi eski bilim yangi yechimga yordam berdi, feedbackdan keyin nimani o‘zgartirdi. Bu ma’lumotlar o‘qituvchiga nafaqat yakuniy mahsulotni, balki reproduktiv bilimning kreativ mahsulotga qanday aylanganini ko‘rish imkonini beradi.

Shunday qilib, metodikaning kutiladigan natijasi talabaning “ko‘proq ijodiy topshiriq bajarishi” bilangina chegaralanmaydi. Asosiy natija — talabaning tayanch bilimni mustaqil qayta tiklash, bilimning chegaralarini aniqlash, uni yangi sharoitga transfer qilish, variantlar yaratish, yangi mahsulotni predmetga oid mezonlar bilan tekshirish, manba va dalillar yordamida himoya qilish hamda refleksiya asosida takomillashtirish qobiliyatining integrativ rivojlanishidir.

Ushbu qoidaga muvofiq reproduktiv komponent tayanch hosil qiluvchi, transformativ komponent bog‘lovchi, kreativ komponent yangi bilim mahsulotini konstruksiyalovchi, epistemik komponent esa barcha bosqichlarning ishonchliligi va o‘zaro muvofiqligini nazorat qiluvchi funksiyani bajaradi. Metakognitiv-refleksiv komponent mazkur tizimni siklik ravishda qayta boshqaradi. Natijada mustaqil ish “topshiriqni individual bajarish” shaklidan “bilimni mustaqil qayta qurish, yaratish va asoslash” jarayoniga transformatsiyalanadi.

Ushbu 1-rasmda “epistemik ta’minlash” alohida oxirgi element emas, balki barcha bloklarni vertikal ravishda kesib o‘tuvchi boshqaruv konturi sifatida tasvirlanishi zarur. Aynan shu vizual yechim maqola mavzusidagi “epistemik ta’minlash” tushunchasining metodik mohiyatini ochib beradi.

MAQSAD BLOKI
ta’lim natijasi → epistemik maqsad → individual diagnostika
↓
REPRODUKTIV BLOK
tayanch bilim → retrieval → namuna → self-explanation
↓
TRANSFORMATIV BLOK
taqqoslash → xato tahlili → analogiya → variation → transfer
↓
KREATIV BLOK
muammo → alternativalar → gipoteza → loyiha/model → mualliflik mahsuloti
↓
EPISTEMIK-VERIFIKATSION BLOK
manba → dalil → mezon → qarshi dalil → peer review → korreksiya
↓
REFLEKSIV-NATIJAVIY BLOK
o‘zini baholash → yangi bilim → yangi mustaqil vazifa
↺ **yangi sikl**.

2.2.1-rasm. “Javobni berish”dan “epistemik shartlarni loyihalash va sifatli feedback berish” metodikasining strukturaviy modeli.

XULOSA

Reproduktiv bilimni “to‘g‘ri eslash” bilan ijodiy mahsulotni “yangilik yaratish” orasidagi aloqani “asoslash sifati” orqali boshqarish ilmiy jihatdan maqbul deb hisoblanadi. Mustaqil ishning metodik sikli “qayta tiklash – anglash – asoslash – transfer – yaratish – refleksiya” ketma-ketligida ishlab chiqildi. Modelda reproduktiv va ijodiy topshiriqlar nisbatini qat’iy foizlar asosida emas, dinamik proporsionallik asosida tashkil etish taklif etildi. Talabaning tayanch bilimlari va epistemik mustaqilligi o‘sgan sari namuna hamda tashqi pedagogik scaffold kamayib, variativ, muammoli va ijodiy vazifalar ulushi oshadi. Ayni vaqtda ijodiy faoliyatda aniqlangan bilim bo‘shlig‘i talabaning reproduktiv bosqichga qaytishini taqozo etishi mumkin. Shu orqali model chiziqli emas, rekursiv-spiralsimon xususiyat kasb etadi.

Mustaqil ish samaradorligini faqat “biladi/bilmaydi” shaklida o‘lchashdan voz kechib, reproduktiv-kognitiv, epistemik-regulyativ, transformativ-ijodiy va refleksiv-agentlik mezonlari majmui ishlab chiqildi. Ushbu mezonlar talabaning nafaqat yakuniy javobini, balki bilimni qanday tanlagani, qanday dalillagani, qanday transformatsiya qilgani va o‘z faoliyatini qanday boshqarganini baholashga imkon beradi.

Talabaning mustaqilligi o‘qituvchining metodik ta’sirini yo‘qotish emas, balki uning rolini o‘zgartirish orqali ta’minlanishi asoslandi. O‘qituvchi “javob yetkazuvchi”dan mustaqil bilish jarayonini loyihalovchi, epistemik savollarni tashkil qiluvchi va pedagogik ko‘makni bosqichma-bosqich kamaytiruvchi fasilitatorga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli Qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktabrdagi “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4851-sonli Qarori
4. Abduqodirov A.A, Pardayev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti// Monografiya. – Toshkent. 2009. –146 b.

5. Rashidxon Uulu, Atabek “Talabalar mustaqil ishining reproduktiv va ijodiy tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liqligini epistemik ta’minlash” Monografiya / Atabek Rashidxon Uulu. – Namangan: “Sunrise-pro” nashriyoti, 2026. – 140 b.

6. Auezova R.T. The organization of independent education of future teachers // Tálim fan va innovasiya 2023. – № 3. –B. 405-408.